

Çanakkale Cephesinde Asker Zâyiâtımız: İlk ve Ortaöğretim Müfredatı Üzerine Bir Değerlendirme

Cemal Güven

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi,
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı

Özet

Bu çalışmada, özellikle Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı birimlerinin yayınları kullanılmak suretiyle Çanakkale Muharebelerindeki asker zâyiâtımızla ilgili bilgiler ortaya çıkarılmış; İlk ve ortaöğretim ders kitaplarında verilen bilgiler değerlendirilmiştir. Ayrıca törenlerdeki Çanakkale Zaferi sunumu ile ders kitaplarındaki konu içeriğinin yazımı genel hatlarıyla irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, 18 Mart, Türk Ordusu, Zâyiât.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına sebep olan ve o dönemde "Harb-i Umumi" olarak nitelenen I. Dünya Harbi'ne Donanma'nın 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombardıman etmesiyle dâhil olunmuştur.¹ Devam eden dört yıllık harp sürecinde Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesi harp alanı olmuş, pek çok cephede aynı anda muharebeler yapılmıştır. Bu harpte en çok zâyiât verilen yer Çanakkale Cephesi olmuştur.²

1. Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Üçüncü Baskı)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fak. Yay., Ankara 1994, s. 66.

2. Kale-i Sultaniye (Çanakkale) o zaman Biga Sancağı'nın merkezidir. Çanakkale 1924'te Vilâyet olmuştur. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları, Devlet Arşivleri Genel Md.lüğü Yay.*, Ankara 2006, s.268. Çanakkale Boğazı'nın o dönemki adı, Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı'dır.

Çanakkale Muharebeleri 19 Şubat 1915'te İngiliz ve Fransız birleşik filosunun saldırısı ile başlamıştır. Büyük zâyiâta yol açan kanlı muharebelerde verilen olağanüstü mücadele neticesinde 8/9 Ocak 1916'da son düşman kuvvetlerinin de çekilmesiyle Mehmetçik'in kanıyla "Çanakkale Geçilmez" imzası atılmıştır.

Çanakkale Muharebeleri 19 Şubat 1915'te İngiliz ve Fransız birleşik filosunun saldırısı ile başlamıştır. Büyük zâyiâta yol açan kanlı muharebelerde verilen olağanüstü mücadele neticesinde 8/9 Ocak 1916'da son düşman kuvvetlerinin de çekilmesiyle³ Mehmetçik'in kanıyla "Çanakkale Geçilmez" imzası atılmıştır. I. Dünya Harbi devam ederken elde edilebilen tek ve en büyük olan bu zafer tarihimizin altın yaprakları arasına girmiştir.

Ancak göz ardı edilmemesi gereken gerçek ise I. Dünya Harbi'nin sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle, Osmanlı Devleti İtilâf Devletleri'ne teslim olmuş ve devlet fiilen varlığını kaybetmiştir. Yirmi beş maddeden oluşan ve gerek Çanakkale gerekse de diğer cephelerde verilen onca mücadeleyi ve dökülen kanı yerde bırakan bu Mütarekenin 1. maddesi: "Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçisin sağlanması; Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin Müttefiklerce işgal edilmesi"dir.⁴ Neticede 10 Kasım 1918'de Çanakkale İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁵ 13 Kasım 1918'de de İtilâf Devletleri Filosu İstanbul önüne demir atarak işgal başlamıştır. İşgallerin yayılması, özellikle Güneyde Fransızların, Batı'da Yunanların işgal ve mezâlimi, Rum ve Ermenilerin de her yerde kullanılmaları ve azgınlıkları karşısında Harekât-ı Milliye ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine 16 Mart 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerince zaten işgal edilmiş olan İstanbul'un resmen işgal edildiği ilan olunmuştur. Lozan Antlaşması'nın TBMM'nde onaylanmasından sonra 1-6 Ekim 1923'te Çanakkale ve İstanbul İtilâf Devletleri tarafından tahliyesi ve Türk askerî birliklerince girilişi tamamlanmıştır.⁶

I. Dünya Harbi'nden yenik çıkmamız neticesinde, Sevr dayatmasına karşı İstiklâl Harbi verilmiş, Sevr Projesi'nin Anadolu üzerindeki içeriği fiilen çığnenedilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak yeni Türkiye'yi ortaya çıkaran Lozan Antlaşması ile Gelibolu Yarımadası'nda İtilâf Devletleri'nin mezarlıklarının düzenlenmesi ve kendi mülkleri olması; "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme" ile bölgenin askerden arındırılması ve Boğazlar Komisyonu'nun varlığıyla da sivil ve askerî seyrüseferde egemenlik hakkının Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olmaması Çanakkale zaferinin rövanş olduğu söylenebilir. 20 Temmuz 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile askerden ve silahtan arındırılmış bölge ile Boğazlar Komisyonu kaldırılmış olup, ticarî ve askerî seyrüsefer statüsünde çok büyük kazanımlar elde edilmiştir.⁷ Ancak değişen şartlar üzerine bugün bile yeni düzenlemelerin lazım geldiği

3. Ahmet Altıntaş, *Belgelerle Çanakkale Savaşları*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yay., Çanakkale 1997, s.17, 22.

4. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, TTK Yay., Ankara 1989, s.12.

5. Öztürk, A.g.e., s.20. (1 Ocak 1919 tarihine kadar İngilizlerle beraber Fransızlar da dâhil olmak üzere Çanakkale Boğaz Bölgesinin işgali tamamlanmıştır. Bkz. Aynı eser, s.22).

6. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C.I-II, TTK. Yay., Ankara-1989.

7. Soysal, A.g.e. s.132-136, 140-151, 501-518.

bilinmektedir. Türkiye'nin büyük devletler arasına girdiğinin en büyük alâmeti - elbette Uluslararası Hukuk çerçevesinde; İstanbul'un fethinden sonraki dönemde olduğu gibi olmasa da- ticarî ve askerî seyrüseferde tam egemenliğin fiilen ve hukuken tatbiki ve kabul ettirilmesi olacağı söylenebilir.

Çanakkale Muharebeleri konusunun ele alındığı hemen her ders ve toplantıda, ya da bazı ders kitaplarında Türk ordusunun 200-250 bin şehid olduğundan bahsedilmektedir. Bu yanlış bilgi adeta millî hafızaya nakşolmuştur. Yanılmanın temel sebebi askerî terminolojide kullanılan "zâyiât" kelimesinin "şehid" olarak algılanmasındandır. Oysa zâyiât, kayıplar anlamına gelmektedir. Bu kelime şunları kapsamaktadır: Şehid⁸, Yaralı, Kayıp/Esir, Hava Değişimi, Hastalıktan Ölen, Hastanelere Gönderilen.

Çanakkale Zaferi takdimi ve ders kitaplarındaki yazımında ciddi eksiklikler, bazı abartı ve yanlış anlamalara yol açacak bir içerik olduğu göze çarpmaktadır. Bu konu, çalışmanın ana temasını teşkil etmemekle birlikte genel olarak değinilecektir. Bununla ilgili bazı tespitlerin yanı sıra önerilerde bulunulacaktır. Bu çalışmada, özellikle Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı'nın yayınları kullanılmak suretiyle zâyiât miktarları ortaya çıkarılacak; konuyla ilgili ilk ve ortaöğretim ders kitaplarında verilen bilgiler değerlendirilecektir.

2. Türk ordusunun zâyiâtı

Çanakkale Muharebelerine Türkler 310.000, İngilizler 460.000 (yabancı kaynaklara göre 410.000), Fransızlar 79.000 kişilik kuvvetlerle katılmışlardır⁹. Dar bir sahada bu kadar çok askerin çarpışması her iki tarafta da büyük zâyiâta sebep olmuştur.

Rusların 1 Kasım 1914'te Kafkaslardan taarruza geçmesi üzerine, müttefiki İngiltere ve Fransa'nın kuvvetlerinden oluşan Birleşik Filo tarafından 3 Kasım 1914'te Boğaz giriş tahkimatı bombardıman edilmiştir. Böylece Türk tarafınca Çanakkale'de ilk kayıp verilmiştir. Toplam zâyiât şöyleydi: 5 şehid, 2 yaralı 7 subay; 66 şehid, 19 yaralı olmak üzere 85 er.¹⁰

Müttefik Filo, 19 Şubat 1915 sabahı ilk kez giriş bataryalarını susturmak için bombardıman etmiş, böylece Çanakkale Muharebeleri başlamıştır. Bu saldırıda verilen zâyiât: 2'si subay 4 şehid, 11 er yaralıdır¹¹. İlerleyen günlerde de zâyiât verilmiştir.

Çanakkale Zaferi takdimi ve ders kitaplarındaki yazımında ciddi eksiklikler, bazı abartı ve yanlış anlamalara yol açacak bir içerik olduğu göze çarpmaktadır.

8. Şehid: Allah yolunda canını fedâ eden Müslüman. Hak için hayatını fedâ ederek ölen. Bkz. Abdullah Yeğin, Yeni Lügat, Hizmet Vakti Yay., İstanbul 1989, s.652.

9. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Çanakkale Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları. Ankara 1997, s.42; *Millî Savunma Bakanlığı, Şehitlerimiz*, C. 1, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.40.

10. Gnkur. Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı* (Haziran 1914- 25 Nisan 1915). V. Cilt 1. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara 1993, s.99-100.

11. Aynı eser, s.118.

Müttefiklerin boğazı geçmek için büyük saldırısı 18 Mart 1915'te gerçekleşmiş ve büyük bir hezimet yaşamışlardır. Böylece boğazın doğrudan geçilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Bu saldırıda şehid ve yaralı olarak Türk ordusunun toplam zâyiâtı 79'dur. Ordumuzda görev alan Almanların kayıpları, ölü ve yaralı olmak üzere 18'dir. Toplam zâyiât 97'dir¹². Çanakkale Muharebelerinin genel kayıpları göz önüne alındığında, bu zaferin elde edilmesinde verilen zâyiât oranının çok az olması dikkat çekicidir.

Müttefiklerin ilk saldırısından Boğazı zorladıkları büyük saldırı dâhil verilen zâyiât şöyledir:

Tablo 1. 3 Kasım 1914'ten 19 Mart 1915'e Kadar Türk Ordusunun Zâyiâtı¹³

SUBAY		ER		
Şehid	Yaralı	Şehid	Yaralı	Kayıp
21	4	158	197	1

Tablo 1'de görüldüğü gibi, bu süre zarfında toplam zâyiât: 381'dir.

25 Nisan 1915'te müttefiklerin çıkarma yapmaları ile Çanakkale Kara Muharebeleri başlamış¹⁴ ve devam eden süreçte zâyiât miktarları yukarıda verilen oranlarla kıyaslanamayacak derecede her geçen gün artmıştır.

Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde bulunan 128 adet Harp Ceridesindeki günlük zâyiât çizelgelerine göre 5'nci Ordu'nun kuruluşuna kadar olan dönem de dâhil olmak üzere belirtilen tarihler arasında verilen zâyiât şöyledi¹⁵:

Tablo 2. 3 Kasım 1914'ten 19 Aralık 1915'e Kadar Zâyiât

Kapsadığı Tarih	SUBAY				ER					
	Şehid	Yaralı	Kayıp	Toplam	Şehid	Yaralı	Kayıp	Hastahâtan Ölen	Hava Değişimi	Toplam
21.10.1330-2.2.1330 3.11.1914- 8.3.1915	8	2	-	10	97	125	-	-	-	222
2.4.1331-6.12.1331 25.4.1915-9.12.1915	587	1.016	27	1.630	56.048	95.989	11.151	18.746	8.307	190.241
Genel Toplam	595	1.018	27	1.640	56.145	96.114	11.151	18.746	8.307	190.463

12. Aynı eser, s. 211.

13. Aynı eser, s. 276.

14. Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Amfibi Harekât. V. Cilt, 2. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara 1978, s.96.

15. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916), V. Cilt, 3. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara 1980, s.500.

Tablo 2'de verilen tarihler ve zâyiât miktarı incelendiğinde, 9 Mart-24 Nisan 1915 tarihleri ile 10 Aralık 1915- 8/9 Ocak 1916 tarihleri aralığının eksik olduğu görülmektedir.

Çanakkale Muharebelerinde Türk tarafının belgelere dayalı en doğru zâyiât oranı Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde bulunan 5 nci Ordu Komutanlığı'nın Başkomutanlık Vekâleti'ne sunduğu zâyiât raporlarından derlenen miktarlardır.¹⁶ Bu raporlara göre Türk ordusunun belirtilen tarihler arasındaki toplam zâyiâtı, Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

Tablo 3. 5 nci Ordunun, 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya Kadar Zâyiâtı¹⁷

SUBAY				ER				Genel Toplam	Raporun Kapsadığı Dönem			
Şehid	Yaralı	Kayıp Esir	Toplam	Şehid	Yaralı	Kayıp Esir	Hava Değişimi					
562	949	27	1.538	53.535	86.209	10.711	7084	18.746	-	176.285	25 Nisan – 18 Kasım 1915	
4	8	-	12	606	2.630	3	-	-	-	3.239	3.251	18-24 Kasım 1915
15	42	-	57	1.150	3.468	419	-	-	-	5.037	5.094	25 Kasım – 8 Aralık 1915
3	11	-	14	583	2.737	18	-	-	-	3.338	3.352	9 - 19 Aralık 1915
2	7	-	9	502	1.532	-	-	1.022	11.735	14.791	14.800	19-30 Aralık 1915
3	-	-	3	119	271	-	-	529	2265	3184	3187	31Aralık 1915- 8 Ocak 1916
589	1.017	27	1.633	56.495	96.847	11.151	7.084	20.297	14.000	205.874	207.507	Genel Toplam

Tablo 3'te görüldüğü gibi 3 Kasım 1914 - 24 Nisan 1915 tarihleri arasında verilen zâyiât bulunmamaktadır. Buna göre, nihâi sonuca ulaşmak için Tablo 1'de verilen 3 Kasım 1914- 19 Mart 1915 tarihleri ile; Tablo 3'te verilen 25 Nisan 1915-8 Ocak 1916 tarihleri arasında verilen zâyiât

Çanakkale Muharebelerinde Türk tarafının belgelere dayalı en doğru zâyiât oranı Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde bulunan 5 nci Ordu Komutanlığı'nın Başkomutanlık Vekâleti'ne sunduğu zâyiât raporlarından derlenen miktarlardır.

16. Aynı eser, s. 499-500.

17. Aynı eser, Ekler-Çizelge 4.

Bu tablonun alındığı eserde "Toplam" ve "Genel Toplam"daki bazı sonuçlar farklı verilmiştir. Yazım hataları ya da toplama hataları olabileceği düşünüldüğünden, yukarıdaki tabloda verilen rakamlar ve toplamları doğru şekliyle verilmiştir.

Zâyiât oranları hakkında doğru bilgileri bilebilecek konumda olan, 5'nci Ordu Komutanı Liman von Sanders²⁰ hatıratında kaydettiğine göre, Türk ordusunun toplam zâyiâtı 218.000 kişidir. Bunlardan 66.000 kişi şehiddir. Yaralılarından 42.000 kişi iyileştikten sonra tekrar cepheye dönmüşlerdir.

miktarları toplandığında Çanakkale Muharebelerinde verilen toplam zâyiât miktarına ulaşılabilir. Buna göre Türk ordusunun zâyiât miktarları subay ve er olmak üzere, 57.263'ü şehid geri kalanı yaralı, kayıp, esir, hastalıktan ölen, hastanelere gönderilen, hava değişimine gönderilen olmak üzere toplam zâyiât miktarı 207.888'dir. Yine belirtilen Tablolardaki rakamlar incelendiğinde çatışmalar ve hastalıktan dolayı hayatını kaybedenlerin 77.560 kişi olduğu görülmektedir.¹⁸ Burada Tablo 1 ve Tablo 3'ün toplam sonucuyla verilen zâyiât miktarının şu anki bilgilere göre en doğrusu olduğu söylenebilir.

Genelkurmay Başkanlığı'nca yayımlanmış diğer eserler de esas alındığında, Çanakkale Muharebelerinde Türk ordusu 57.263'ü şehid (kara muharebelerinde 57.084, deniz muharebelerinde 179) geri kalanı yaralı, kayıp, esir olmak üzere 211.000 zâyiât vermiştir.¹⁹ Burada görüldüğü gibi, şehid sayısı yukarıda verilen ile aynı olmakla birlikte, toplam zâyiât miktarı az da olsa farklıdır.

Zâyiât oranları hakkında doğru bilgileri bilebilecek konumda olan, 5'nci Ordu Komutanı Liman von Sanders²⁰ hatıratında kaydettiğine göre, Türk ordusunun toplam zâyiâtı 218.000 kişidir. Bunlardan 66.000 kişi şehiddir. Yaralılarından 42.000 kişi iyileştikten sonra tekrar cepheye dönmüşlerdir.²¹

18. Zâyiât oranları hakkında hemen hemen kesin bilgilerin çıkarıldığı, Tablo 1 ve Tablo 3 incelendiğinde, burada 20 Mart - 24 Nisan 1915 tarihleri arası eksik olduğu görülmektedir. Bu tarihler arasında tespit edilebilen zâyiât şöyledir:

Karargâh-ı Umûmî'den yayımlanan resmî tebliğe göre: 20 Mart 1915 tarihinde yaklaşık 20 asker şehid olmuştur. Bkz. Murat Çulcu, *İkdam Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi*, C.I. Denizler Kitabevi, İstanbul 2004, s. 169.

23 Nisan 1915'te sivil halktan 15 yaralı 5 ölü, askerden 11 yaralı 5 şehid verilmiştir. Bkz. Gnkur. Bşk.lığı, ... *Çanakkale Cephesi Harekâtı...*, V. Cilt 1. Kitap, s. 253.

Burada verilen zâyiât miktarları da eklenecek olursa zâyiât oranı çok az da olsa artacaktır. Ancak bu zâyiât oranlarının Tablo 1 ve Tablo 3'te verilen tarihler içerisindeki zâyiâta eklenmiş olduğu kanaatindeyim. Bu yüzden ayrıca bu rakamlar toplam zâyiâta eklenmemiştir.

19. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, ... *Harp Tarihi Broşürü*, s.42; MSB, Şehitlerimiz, C.1, s.40;

Gnkur. Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 2002, s.251.

Bu bilgilere atf olarak verilen eserlerden birisi olan "Şehitlerimiz" kitabında verilen zâyiât oranları Çanakkale Muharebeleri ile ilgili bilgilerin verildiği sayfalarda geçmektedir. Beş ciltlik bu eserin içinde geçen veriler hesaplanarak bu rakamlar verilmemiştir. Bu eser içerisinde geçen künyelerden ortaya çıkan illere göre şehid sayıları aşağıda gösterilmiştir.

20. 24 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki dolayında ve Gelibolu Yarımadası'nda bulunan birliklerden 5'nci Ordu kurulmuş ve Ordu Komutanlığına da Alman Mareşal Liman von Sanders atanmıştır. Bkz. Bkz. Gnkur. Bşk.lığı, ... *Çanakkale Cephesi Harekâtı...*, V. Cilt 1. Kitap, s.217.

21. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene* (Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak), Yedi Tepe Yayınevi, İstanbul 2006, s.133.

Tevfik Bıyıklıoğlu Harp Akademisi'nde 1950 yılında verdiği bir konferansta, Türk ordusunun zâyiâtını şu şekilde vermiştir: 190.000 şehid ve yaralı 70.000 hasta. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*. C.III, Kısım II, TTK Yay, Ankara 1991, s.386.

Ellis Ashmead Barlett Türk ordusunun zâyiâtını şu şekilde vermektedir:

Şehid: 55.000; Kayıp; 10.000; Hastalıktan ölüm: 21.000; Yaralı: 100.000; Hatalıktan geriye gönderilen: 65.000; Toplam: 251.000.

İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin de zâyiâtı Türk ordusuna yakındır. Barlett Müttetiklerin zâyiâtını şu şekilde vermektedir:

İngilizler: Ölü: 43.000; Yaralı: 72.000; Hatalıktan geriye gönderilen: 90.000; Toplam: 205.000, Fransızlar: Ölü: 15.000; Yaralı: 32.000; Toplam: 47.000 olmak üzere toplam zâyiât: 252.000. Bkz. Ellis Ashmead Barlett, *Çanakkale Gerçeği* (3. Baskı) (Haz.: Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.38.

İtilâf Devletleri'nin savaş hukukuna aykırı olarak cephe bölgesindeki sivil yerleşim yerlerini de bombaladıkları ve az da olsa sivil kayıpların olduğu bilinmektedir. Ancak bununla ilgili kesin rakamlar olmadığından bir sayı veremiyoruz.

Tablo 3'te görülen 11.000'in üzerindeki kayıp/esirlerin çok büyük bir çoğunluğu İngilizler ve Fransızlar tarafından esir alınanlardır. İngilizler, Kabatepe, Suvla Koyu ve Seddülbahir muharebelerinde aldıkları esirleri önce Limni Adası Mondros Limanı'na, oradan da Mısır'a götürmüşlerdir. Daha sonra bunların büyük bir bölümü Mısır'dan Kıbrıs Adası'ndaki esir kamplarına gönderilmişlerdir. Fransızlar ise, Seddülbahir ve Kumkale'deki muharebelerde esir aldıkları askerlerimizi önce Mondros Limanı'na, sonra Korsika Adası'na, daha sonra da bir kısmını Fransa'daki esir kamplarına götürmüşlerdir.²²

Zâyiât miktarının bu kadar büyük olduğu bir cephede en önemli meselelerden birisi de, sağlık hizmetlerinin layıkıyla sunulabilmesidir. Özbay'ın belirttiğine göre²³: Türk sağlık teşkilatı önemli bir salgının çıkmasını önlemiş, 9 ay içinde 110.220 yaralı, 70.993 hasta ve hava değişimli menzil ve memleket içi hastanelerine sevk edilmiştir. Ordu Menzil hastanelerine verilen on hastanenin normal kadrolarında bulunması gereken 95 doktor yerine 61 doktor ile 3.000 yataklık kadro 10.000'e kadar çıkarılmış, 14 hastane teşkil edilmek suretiyle çalışılmıştır. Bu hastanelerde dokuz ay zarfında 48.268 yaralı, 22.619 hasta tedavi edilmiş, hastaların %11,6'sı, yaralıların %2,2'si vefat etmişlerdir.

Cephede, beden, kıyafet ve çevre temizliğine, su kaynaklarının ve gıdaların korunmasına; temiz ve sağlıklı olarak sunulmasına azami özen gösterilmiştir. Cephede yaygın olarak görülen hastalıklar şunlardı: İltihâbî hastalıklar, cilt hastalıkları, sıtma, verem, dizanteri, ateşli hastalıklar, kulak hastalıkları, göz hastalıkları²⁴. Sıtma ile mücadele ana sorunlardan birisini teşkil etmiştir. 5'nci Ordu sıtma grafiğine göre 116.985 sıtmalıdan 6.661 kişi hayatını kaybetmiştir.²⁵ Muharebeler süresince üçü gayrimüslim olmak üzere toplam 10 doktor hayatını kaybetmiştir.²⁶

Çatışmaların en yoğun olduğu dönemlerden birisinin Temmuz ve Ağustos ayları olduğu görülmektedir.²⁷ 13 Temmuz 1915-11 Ağustos 1915 arası Ramazan ayıdır. 12-14 Ağustos 1915 tarihleri ise Ramazan Bayramı'dır. Yine 19-22 Ekim 1915 tarihleri de Kurban Bayramı'dır.

Cephede, beden, kıyafet ve çevre temizliğine, su kaynaklarının ve gıdaların korunmasına; temiz ve sağlıklı olarak sunulmasına azami özen gösterilmiştir.

22. Cemalettin Taşkıran, 1. *Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri -Ana Ben Ölmedim-* (1. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2001, s.24.

23. Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. C.I. Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 238.

24. Cemal Güven, "*Çanakkale Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri*", A.D. Erdemir vd. (Ed.), 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, *Türk Tıp Tarihi Kurumu*, SÜ, Konya 2008, C.II, ss.1044-1058.

25. Özbay, A.g.e., C.I, s.238.

26. Güven, A.g.m., s. 1046.

27. Özbay, A.g.e., C.I, s. 232,235-236, 239-240.

“Şehitlerimiz” kitabı, Milli Savunma Bakanlığı’nca yürütülen “Şehitlerimizin Araştırılması ve Tespiti” projesi kapsamında beş cilt olarak hazırlanmıştır.

Çanakkale Muharebelerinde hangi yöreden kaç şehid verildiği 5 ciltlik “Şehitlerimiz” adlı eserden ve yine ona dayalı olarak hazırlanan “Şehitlerimiz” adlı interaktif CD’den öğrenilebilmektedir.

“Şehitlerimiz” kitabı, Milli Savunma Bakanlığı’nca yürütülen “Şehitlerimizin Araştırılması ve Tespiti” projesi kapsamında beş cilt olarak hazırlanmıştır. Osmanlı Rus Harbi (1877-1878), Osmanlı Yunan Harbi (1897), Trablusgarp Harbi (1911), Balkan Harbi (1912-1913), Birinci Dünya Harbi (1914-1918) ve İstiklâl Harbi’ne (1919-1923) ait şehid kimlikleri MSB Arşiv Müdürlüğü’ndeki belgelerin incelenmesi ile tespit edilmiş, Kore Harbi (1950-1953) ve Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) ile İç Güvenlik Harekâtında şehid olanların bilgileri ise ilgili resmî makamlardan alınmıştır. Şehid kimliklerinin tespitinde, belgelerde, “Şehid” ve “Yaralanarak Şehid” ifadeleri yazılı olanlar dikkate alınmış olup; kayıp, esir, hastalık, eceli ile vefat ettiği tespit edilenler kitap kapsamı dışında tutulmuştur. Şehidler il il, şehid adına göre alfabetik sırayla verilmiştir. Şehid künyeleri şu başlık içeriği ile verilmiştir: Sıra No, Savaş, Cephe, Birlik (Kuvvet, Ordu, Kolordu, Fırka, Alay, Tabur, Bölük), Lâkap, Baba Adı, Adı, Sınıf, Rütbe, Doğum Yılı, İlçe, Bucak, Köy, Ölüm Tarihi (Gün, Ay, Yıl), Ölüm Yeri, Askerlik Şubesi, Özel Birlik.²⁸ Bu eserden istifade edilerek aşağıdaki Tablolar yapılmıştır.

Tablo 4. İllere Göre Şehid Miktarı²⁹

İl	Şehid	İl	Şehid	İl	Şehid
İlsiz	689	Diyarbakır	49	Manisa	2.174
Adana	842	Edirne	858	Mardin	7
Adıyaman	11	Elazığ	159	Muğla	671
Afyon	1.650	Erzurum	109	Muş	7
Ağrı	0	Erzincan	282	Nevşehir	525
Aksaray	285	Eskişehir	843	Niğde	509
Amasya	32	Gaziantep	502	Ordu	56
Ankara	1.772	Gümüşhane	39	Rize	71
Antalya	1.160	Giresun	114	Sakarya	526
Ardahan	0	Hakkâri	0	Samsun	44
Artvin	10	Hatay	283	Sinop	1.488
Aydın	1.746	Isparta	677	Sivas	253
Balıkesir	2.717	İçel	1.218	Siirt	40
Bartın	254	İstanbul	1.648	Şanlıurfa	383
Batman	0	İzmir	1.720	Şırnak	0
Bayburt	21	Kahramanmaraş	213	Tekirdağ	646
Bilecik	854	Karaman	455	Tokat	47
Bingöl	8	Kars	1	Trabzon	155
Bitlis	59	Kastamonu	2.425	Tunceli	30
Bolu	1.404	Kayseri	771	Uşak	818
Burdur	606	Kırkkale	366	Van	36
Bursa	3.735	Kırşehir	448	Yozgat	661
Çanakkale	1.787	Kocaeli	583	Zonguldak	753
Çankırı	972	Konya	2.488	Genel Toplam	51.921
Çorum	1.333	Kütahya	1.487		
Denizli	2.195	Malatya	141		

28. MSB, *Şehitlerimiz*; MSB Personel Dairesi Arşiv Md.lüğü, *Şehitlerimiz* (CD), Göksem Bilgisayar Elektrik Elektronik Tic. Ltd. Şti. Ankara 2004.

29. MSB ..., *Şehitlerimiz* (CD).

Tablo 5. Türkiye Dışında Kalan Bölgeler Şehid Miktarı³⁰

İl	Şehid	İl	Şehid	İl	Şehid
Afganistan	1	Halep	512	Preveze	1
Azerbaycan	1	Hicaz	8	Rakka	1
Bağdat	12	İran	1	Romanya	4
Basra	1	İşkodra	16	Selanik	22
Batum	4	Kafkasya	1	Serfice	2
Bingazi	5	Karakilise	2	Siroz	3
Berat	1	Kerbela	1	Suriye	81
Beyrut	34	Kerkük	5	Süleymaniye	37
Bosna	1	Kırım	1	Tiflis	1
Bulgaristan	28	Kosova	65	Tebriz	1
Drama	2	Kudüs	58	Trablusgarb	14
Debre	5	Lazkiye	28	Trablusşam	17
Dirzor	65	Manastır	31	Tunus	3
Elbasan	1	Midilli	4	Yemen	2
Ergiri	2	Mısır	1	Yanya	12
Girit	18	Musul	10	Genel	
Görüce	2	Nablus	32	Toplam	1.160

Bu defterlerde şehid olarak kayda geçirilenler “Şehitlerimiz” adlı eserdeki isimlerle karşılaştırılmalı ve eksik olanlar eklenmek suretiyle bu eser tamamlanmalıdır.

“Şehitlerimiz” eserindeki, I. Dünya Harbi Çanakkale Muharebeleri içeriği incelendiğinde, 1000’den fazla şehid veren 18 il vardır. Çanakkale Muharebelerinde en çok şehid veren ilk beş il şöyledir: Bursa (3.735), Balıkesir (2.717), Konya (2.488), Kastamonu (2.425), Denizli (2.195). Ülkemiz sınırları içerisinde olan bölgelerden isim ve künyeleri tespit edilmiş olan şehidlerin toplamı 51.921’dir (Tablo 4). Ülkemiz sınırları dışında kalan bölgelerden isim ve künyeleri tespit edilmiş olan şehidlerin toplamı 1.160’tır (Tablo 5). Bu bölgeler arasında ise 512 şehidle dikkat çeken vilayet ise Halep’tir. Görüldüğü üzere toplam 52.433 şehidin künyeleri tespit edilmiştir.³¹

Yukarıda verilen Tablo 1 ve Tablo 3’ün sonuçlarından ortaya çıkan toplam şehid sayısının 57.263 olduğu göz önüne alındığında henüz ortalama 5000 şehidin künyelerinin tespit edilemediği görülmektedir.

“Şehitlerimiz” eserindeki, Çanakkale Muharebelerine dair olan kısım MSB Arşivi’nde bulunan askerlik şubesi kayıtlarının incelenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu kayıtların bir kısmının arşive ulaşmadığı ya da bir şekilde kaybolduğu da hesaba katılmalıdır. Bu eserdeki eksiklikler, Nüfus Müdürlükleri’nde bulunan “Vefâyâta Mahsus Vukuât Defterleri”nin incelenmesiyle tamamlanabilir. Bu defterlerde şehid olarak kayda geçirilenler “Şehitlerimiz” adlı eserdeki isimlerle karşılaştırılmalı ve eksik olanlar eklenmek suretiyle bu eser tamamlanmalıdır. Ancak o zaman daha kesin sonuçlara ulaşılabilecektir.

30. MSB ..., Şehitlerimiz (CD).

31. MSB ..., Şehitlerimiz (CD). Şehid künyeleri incelendiğinde, en yaşlı şehidin Kafkasyalı 1846 doğumlu Teğmen Mustafa Efendi (69 yaşında) olduğu görülmektedir. 16 şehid 15 yaş altında, şehidlerin büyük çoğunluğu ise 18-35 yaş aralığındadır. Bkz. Çanakkale Şehitleri Listesi, Yeni Türkiye Dergisi Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, Sayı: 65 Eki, Ön Söz.

Şehid miktarı göz
önüne alındığında
da Çanakkale’de

Gelibolu

Yarımadası’nın
bütünüyle şehidlik
olduğunu söyle-
mek mümkündür.

Bugün Çanakkale

İli dâhilindeki

Anıt ve Şehid-

liklerin büyük

bölümü Gelibolu

Yarımadası Tarihi

Milli Parkı’nda

bir kısmı da Ana-

dolu yakasında

bulunmaktadır.

Tablo 4’teki iller ve şehid sayıları incelendiğinde, bazı illerin şehid vermediği ya da şehid sayısının çok az olduğu görülmektedir. Listenin bu şekilde ortaya çıkmasının temel sebebi bölgenin nüfus yapısı, asayiş durumu ve cepheye olan mesafesidir. Seferberlik emirlerinin yerine getirilmesi ve asker sevki askerlik şubeleri eli ile yapılır ve kimin nerede askerlik görevini yapacağına doğal olarak devlet karar verir. Çanakkale Cephesi, 1. Dünya Harbi cephelerinden belki en önemlisi olmakla birlikte sadece birisidir. Bu durumu da göz önüne alarak hadisenin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Şehid miktarı göz önüne alındığında Çanakkale’de Gelibolu Yarımadası’nın bütünüyle şehidlik olduğunu söylemek mümkündür. Bugün Çanakkale İli dâhilindeki Anıt ve Şehidliklerin büyük bölümü Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı’nda bir kısmı da Anadolu yakasında bulunmaktadır.

Şehidlerin isimlerinin yaşatılması ve bugünlere nasıl geldiğinin daha iyi idraki için hiç değilse illerde abideler inşa edilmeli ve bazı parklarda şehid künyelerinin bulunduğu yerler yapılmalıdır. Bu tür eserlerin artık yapıldığı da görülmektedir. Özellikle Konya İstiklâl Harbi Şehitleri Abidesi, bu anlamda örnek verilebilecek önemli eserlerden birisidir. İçlerinde Çanakkale şehidlerinin de isimlerinin bulunduğu yaklaşık 7000 şehidin künyeleri burada sergilenmektedir. Bu ve diğer yerlerde sergilenen şehid künyeleri yukarıda zikredilen “Şehitlerimiz” adlı eserden verilmektedir.

3. Ders kitaplarında Türk ordusunun zâyiâtı

Çanakkale Muharebeleri konusu, 4. ve 7. sınıf “Sosyal Bilgiler”; 10. sınıf “Tarih”, 8. ve 11. sınıf “Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük” dersi müfredat programlarında yer almaktadır. Son birkaç yılda okutulmuş olan ile 2015-2016 eğitim öğretim yılında okutulmakta olan Ders ve Öğretmen Kılavuz kitapları taranmış ve zâyiât ile ilgili verilen bilgiler değerlendirilmiştir.

Birkaç yıl önceki öğretmen kılavuz ve ders kitaplarında Türk ordusunun insan zâyiâtı ile ilgili olarak şu bilgiler geçmekteydi:

Sosyal Bilgiler 7. sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı: “Öğrencilerinize Çanakkale Savaşları’nın dünya tarihindeki en çetin savaşlarından biri olduğunu ve savaş alanında metrekareye 6000 merminin düştüğünü belirtiniz. Savaş sürecince her iki taraftan yaklaşık 500.000 insanın hayatını kaybettiğini söyleyiniz.”³²

32. İ. Güven, (Ed.), *Sosyal Bilgiler 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı* (1. Baskı), MEB Yayınları Ankara 2012, s.232. (Bu Öğretmen Kılavuz Kitabı 2015-2016 Öğretim yılında öğretmenlere dağıtılmamış ve MEB “Eğitim Bilişim Ağı” sisteminden de kaldırılmıştır. Ancak bu Öğretmen Kılavuz Kitabı’nın uyumlu olduğu Ders ve Çalışma Kitapları, şu an yürürlükte ve okutulmaktadır.

Sosyal Bilgiler 7. sınıf Ders Kitabı: "Savaşlar iki taraf için de büyük kayıplara sebep oldu. Türk ordusu iki yüz elli bin kadar şehit verdi. İtilaf Devletleri de iki yüz elli bin kadar kayıp verdi. Toplam yarım milyon insan Çanakkale Savaşları'nda hayatını kaybetti."³³

Ortaöğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı (Lise): "İtilaf Devletleri 55 bini ölü olmak üzere, yaralı ve esirler dahil yaklaşık 250 bin kayıp verdi. Türk tarafının kaybı da 200 binden az değildi.

Çanakkale savaşlarında lise ve üniversitede okuyan binlerce gencimiz vatan savunması uğruna şehit oldu."³⁴

Görüldüğü gibi 7. sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda, metrekareye 6000 merminin düştüğünü söyleyiniz, ifadesi vardır. Savaşın en yoğun olduğu ve belki birkaç metrekare için geçerli olabilecek bir bilgiyi cephenin tamamına ve tüm çatışma dönemine ait bir bilgi gibi vermenin, yanlış ve anlamsız sonuçlar doğuracağı ortadır. Bu bilgilerin akabinde 500 bin insanın hayatını kaybettiğinin ifade edilmesi ve ders kitabında da her iki tarafta da 250 bin insanın öldüğü bilgisinin verilmesi gerçeklerle örtüşmemektedir.

11. sınıflarda okutulan "T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük" ders kitabında ise kayıp rakamlarının doğru olarak verildiği görülmektedir. Ancak burada ifade edilen, lise ve üniversitelerde okuyan binlerce gencin şehid olduğu bilgisi hakkında ise resmî ve kesin bilgiler bulunmamaktadır.

2015-2016 Eğitim Öğretim Yılında okutulan ders kitaplarında ise zâyîât hakkında verilen bilgiler şöyledir:

4. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı: "... Çanakkale'de savaşan kahraman askerlerimizin çok azı evlerine geri dönebilmiştir. Hatta o yıllarda bazı liselerimiz, öğrencileri gönüllü olarak Çanakkale Cephesi'ne gittiği için mezun verememiştir."³⁵

Bu bilgilerin ardından Balıkesir Lisesi'nin 1916-1917 kayıtlarından örnek verilmektedir. Buna göre, o dönemde bu lisede sadece 9. sınıflar öğrenim görmekte, I. Dünya Savaşı'ndan dolayı 10, 11 ve 12. sınıflarda talebe bulunmadığından bu sınıflarda eğitim öğretim devam etmemektedir.³⁶

Yaygın bilgilere göre, zorunlu ya da gönüllü askerlik hizmetleri, eği-

33. M. M. Arslan, *Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı* (Editör: Enver Ülker), Anıttepe Yayıncılık, Ankara 2011, s.196.

34. S. Gamsız, *Ortaöğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* (Editör: Mahmut Ürküt), Netbil Basım ve Yayıncılık, İstanbul 2012, s.33.

35. M. K. Kaya, Ö. Dağ, vd., *Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Kitabı* (Birinci Kitap) 4 (Beşinci Baskı). (Editör: İsmail Hakkı Demircioğlu), MEB Yayınları, Ankara 2014, s.48. (Bu ders kitabı ve konumuz içeriği son 4-5 yıldır aynıdır).

36. Aynı eser, s.49.

Görüldüğü gibi 7. sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda, metrekareye 6000 merminin düştüğünü söyleyiniz, ifadesi vardır. Savaşın en yoğun olduğu ve belki birkaç metrekare için geçerli olabilecek bir bilgiyi cephenin tamamına ve tüm çatışma dönemine ait bir bilgi gibi vermenin, yanlış ve anlamsız sonuçlar doğuracağı ortadır.

Çanakkale
Muharebelerinde
kaybedilen insan
unsuru ile ilgili
yapılan değer-
lendirmelerdeki
yanlışlardan
birisi de 70-100
bin eğitilmiş insan
unsurunun bu
muharebelerde
yitirildiği ve
Türkiye'nin gele-
ceğinin inşasının
büyük tehlikeye
girdiğidir.

tim ve öğretimde aksaklıklara sebep olmuş 1915 yılında Galatasaray, Konya, Sivas, Kayseri ve İzmir Liseleri mezun verememiştir. Ancak Çanakkale Muharebelerinde savaşan askerlerin ortalama 80 bininin hayatını kaybettiği; ortalama 11 bin kişinin de kayıp/esir olduğu; 310 bin askerin cephede görev aldığı göz önüne alındığında, en fazla askerî personelin üçte birinin evlerine dönemediği söylenebilir. Buna göre yukarıda verilen ders kitabında geçen “çok azı evlerine geri dönebilmiştir” ifadelerinin doğruyu yansıtmadığı görülmektedir.

7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı: “...eğitilmiş çok sayıda gencimiz bu savaşta şehit olduklarından bu durum gelecekte ülke kalkınmasında görev alacak kadroların azalmasına yol açmıştır.”³⁷

10. sınıf Tarih Ders Kitabı: “...Osmanlı Devleti'nin eğitilmiş gençleri bu savaşta şehit oldukları için gelecekte oluşacak kadroların azalmasına yol açtı.”³⁸

Çanakkale Muharebelerinde kaybedilen insan unsuru ile ilgili yapılan değerlendirmelerdeki yanlışlardan birisi de 70-100 bin eğitilmiş insan unsurunun bu muharebelerde yitirildiği³⁹ ve Türkiye'nin geleceğinin inşasının büyük tehlikeye girdiğidir. Elbette savaşlar ülkeler ve milletler için bir yıkım ve bir felakettir. Ancak dönemin eğitim durumu göz önüne alındığında ortalama okuryazarlık durumunun en fazla %10-11⁴⁰ olduğu görülmektedir. Buna göre doğru zâyîât ve okuryazarlık oranları üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa belirtilen rakamların çok abartılı olduğu da ortaya çıkacaktır.

Yukarıda verilen alıntılardan da anlaşılacağı üzere güncel olan 4. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersi ile 10. sınıf Tarih dersi konuları içerisinde geçen Çanakkale Muharebeleri ile ilgili kısımda Türk ordusunun insan zâyîâtı üzerinde durulmuş, ancak her hangi bir rakam verilmesinden kaçınılmıştır. Zâyîât konusu ile ilgili olarak birkaç yıl önceki devrede okutulan ders kitaplarının bir kısmında yanlış ve birbirleriyle tutarsız rakamların verilmiş olması yeterince şikâyet konusu olmuş olsa gerek ki güncel ders kitapla-

37. İ. Güven, (Ed.), *Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı (Dördüncü Baskı)*, MEB Yayınları Ankara 2015, s.174.

38. V. Turan, İ. Genç, vd., *Ortaöğretim Tarihi 10 (7. Baskı)*. (Editör: Osman Köse), MEB Yayınları, Ankara 2015, s.218.

39. Bu çalışmanın önemli kaynaklarını oluşturan, 3 ciltlik “Çanakkale Cephesi Harekâtı...” adlı eserin ilk cildinin “Sosyo-ekonomik Sonuçları” başlıklı bölümünde şu bilgiler geçmektedir: “Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde toplam 211.000 insan zayıyatı veren Türk ulusu, bu arada binlerce okumuş ve aydınını da kaybetmişti. Kesin olmayan tahmini rakamlara göre 100.000'den fazla öğretmen, mülkiyeli ve Türk ocaklarında yetişmiş okuyucu yitirildiği sanılmaktadır.

Böylece o günün koşullarında ülkenin beyin takımını oluşturan küçümsenemeyecek bir sayıya ulaşan bu kayıpların, olumsuz etkileri, savaş sırasında olduğu kadar, bu savaşı izleyen Türk İstiklâl Savaşı'nda da fazlasıyla hissedilmiştir.

Nitekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'ün başlattığı inkılaplar ve bunların paralelinde girilen reformların kitlelere yaygınlaştırılıp mal edilmesinde, hayli sıkıntılar çekilmiştir.” Bkz. Gnkur. Bşk.lığı, ... *Çanakkale Cephesi Harekâtı...*, V. Cilt 1. Kitap, s.289.

40. 1927 yılı istatistiklerine göre okur-yazar oranı %10,6'dır. (Bkz. Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi (1. Baskı)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.181). Buna göre 1915 yılında da benzer oranın olduğu söylenebilir.

rında rakam verilmesinden özellikle kaçınıldığı görülmektedir. Gerçi bu durumun da bir bilgi boşluğuna sebep olacağı söylenebilir. Nitekim pek çok törende, hala 200- 250 bin şehid rakamlarının zikredilmesi bu konuda özellikle doğru rakamların verilmesini gerekli kılmaktadır. Yetiyecek yeni nesiller ve onları eğitecek öğretmenlerin elinde doğru kaynaklara dayalı sayısal verilerin olması ve bunların da ders ve öğretmen kılavuz kitaplarına doğru bir şekilde yazılması mühim değer taşımaktadır.

4. Çanakkale Zaferi sunumu ve ders kitapları yazımı üzerine

İngiliz ve Fransız Birleşik Filosu 18 Mart 1915'te⁴¹ Çanakkale Boğazı'nı geçmek amacıyla ilk büyük saldırıyı gerçekleştirmişlerdir. Tabyalarımızın yoğun ateşi karşısında, mayınlara çarpma sonucu Irresistible, Ocean (İngiliz) ve Bouvet (Fransız) zırhlıları batmış, dördü de ağır hasar alarak muharebe dışı kalmıştır⁴². Böylece bir kara harekâtı olmadan tabyaların susturulamayacağı ve Boğazı geçmenin mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Muharebelerin bundan sonraki safahatı yoğun bombardıman altında kara çıkarmalarıyla devam etmiş ve siper muharebeleri şeklini almıştır. Neticede gerek maddeten gerekse de manen gücünü koruyup sürdürebilen Mehmetçik, sabır ve sebatının mükafatı olarak düşmana galebe ederek büyük bir zafer kazanmıştır.

Bu zaferin yıldönümleri "18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi ve Şehitleri Anma Günü" olarak kutlanmaktadır. Çanakkale zaferi kutlamaları ile şehid ve gazileri anma ile ilgili etkinlikler her geçen gün daha da kapsamlı olarak yapılmaktadır. Bununla ilgili son yıllarda şu iki kanun yapılmıştır: "Çanakkale Şehrine Altın Madalya Verilmesi Hakkında Kanun"⁴³ ile "18 Mart Gününün Şehitler Günü ve 19 Eylül Gününün

Neticede gerek maddeten gerekse de manen gücünü koruyup sürdürebilen Mehmetçik, sabır ve sebatının mükafatı olarak düşmana galebe ederek büyük bir zafer kazanmıştır.

41. Rûmî takvimin kullanıldığı o dönemde takvimler 5 Mart 1331'i göstermektedir. Dolayısıyla Türk gazete ve resmi belgeleri incelenirken bu tarih göz önüne alınmalıdır. Ancak İngiliz ve Fransız takvimleri ise 18 Mart 1915'i göstermektedir. Zira Milâdî takvim kullanılmaktadırlar.

Rûmî takvimden Milâdî takvime yapılan çevirilerde bazen yanlışlıklar yapıldığı için yeri gelmişken şu bilgileri de vermek istiyorum: Osmanlı Devleti'nde 1840 tarihinden itibaren Hicri takvimin yanı sıra Rûmî takvim de kullanmaya başlanmıştır.

Rûmî Ayların sırası şöyledir: 1- Mart ; 2- Nisan ; 3- Mayıs; 4- Haziran; 5- Temmuz; 6- Ağustos; 7- Eylül; 8- Teşrin-i evvel (Ekim), 9- Teşrin-i sâni (Kasım); 10-Kânûn-ı evvel (Aralık); 11-Kânûn-ı sâni (Ocak); 12-Şubat. Ayrıca hukuki şu düzenlemeler yapılmıştır: 15 Şubat 1332 (1916)'nin ertesi günü, 1 Mart 1333 (1917) olarak kabul edilmiştir. Gün 13 gün ileri alınmıştır. Böylece Milâdî takvim ile ay ve gün farkı giderilmiştir. Yılı hesaplamanın ise formülü şöyledir: Rûmî yıl +584 = Miladi yıl. (15 Şubat 1332 (1916)'dan önceki bir tarihi gün Milâdî yıla çevrilirken güne 13, yıla 584 eklenir. Ancak 1 Mart 1333 (1917) tarihi veya daha ilerisi için ise gün aynı kalır, yıl değişir).

1 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1334 (1918) tarihi ile, Ocak ayı 1. ay olmuştur. (Kânûn-ı sâni ve Şubat 1333 bittikten sonra 1 Mart 1334 olacak iken, 2 ay önce yıl değiştirilmiştir. Artık ay sıralamasında Mart ilk ay değildir).

31 Kânûn-ı evvel 1341 (1925)'in ertesi günü olan 1 Ocak 1926 tarihi itibarıyla ise Milâdî takvime geçilmiştir. Bu konu için bkz. Ahmed Muhtar Paşa, Takvimü's-Sinîn (Haz: Y. Dağlı, H. Pehlivanlı), Gnkur. Basımevi, Ankara 1993.

42. A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı* (Çev: H. Işık), Gnkur. Basımevi, Ankara 1997, s.140 ; Gnkur. Bşk.lığı, ...*Çanakkale Cephesi Harekâtı...*, V. Cilt 1. Kitap, s. 211.

43. "Kanun No. 3972; Kabul Tarihi: 16.2.1994

Madde 1. — Türk Milletince, Çanakkale savaşlarında barış ve kabranlığımızı anlatarak şehit düşen, tarihimize "Çanakkale Geçilmez" yazdırılan ecdadımızın manevi şahsiyetlerine bir şükran nişanı olarak, üzerinde "Çanakkale Geçilmez" yazılı altın bir madalya ibdas edilmiştir.

Madde 2. — Madalya Çanakkale Valiliği tarafından koruyarak ve Çanakkale 18 Mart Deniz Zaferi kutlamalarında valî, garnizon komutanı ve belediye başkanının hazır bulunduğu bir anda Türk Bayrağı ile birlikte göndere çekilir.

Madde 3. — Bu Kanun yayımlandığı tarihte yürürlüğe girer.

Madde 4. — Bu Kanunu Bakanlar Kurulu yürütür." Resmî Gazete (19 Şubat 1994).

Bunu ele alacak olursak, Çanakkale'deki askerî birliklerimizi temsil etmek durumuyla hiçbir alakası olmasa da bahsedilen resimdeki temanın, öğrenciye önemli değerler kazandırmak amacıyla yapıldığı ortadadır.

Gaziler Günü İlân Edilmesi Hakkında Kanun".⁴⁴

18 Mart törenlerinde yapılan konuşma içerikleri incelendiğinde, şehid rakamları genellikle 200-250 bin olarak yanlış verilmektedir. Bunun sebebinin zâyiât kelimesinin şehid olarak algılanması olduğu belirtilmiştir.

Yine bu törenlerde, 18 Mart 1915'in sembolleri olan Nusrat Ma-yın Gemisi ve Seyyid Onbaşı hakkında genelde bilgiler verilir. Bunların yanı sıra hemen her ders kitabında da olan birkaç kahramanlık hikâyesi anlatılır. Ayrıca Çanakkale'deki askerler olarak iki ayrı resim (birisinde iki asker diğerinde üç asker resmi olan -elbiseleri yırtık ve pejmürde-) sergilenmektedir (ki askerî birliklerimizi katiyen temsil etmez) ve yine son yıllarda giderek artan şekilde Çanakkale'deki asker menüsü olarak üzüm hoşafı veya buğday çorbası ile ekmek dağıtılmaktadır.⁴⁵

Güncel olarak okutulan İlk ve Ortaöğretim Ders ve Çalışma Kitaplarında da konu yazımı içerik olarak oldukça eksiktir. Çok abartılı olmasa da yukarıda törenlerde bahsedilen içerikle uyumlu sayıldığı söylenebilir. Örneğin 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı'nda "Hâki Giysili Kahramanlar" başlığı altında üniformaları yırtık ve pejmürde üç askerinin resmi bir okuma parçası ve üç soru ile bir etkinlik olarak sunulmaktadır.

Bunu ele alacak olursak, Çanakkale'deki askerî birliklerimizi temsil etmek durumuyla hiçbir alakası olmasa da bahsedilen resimdeki temanın, öğrenciye önemli değerler kazandırmak amacıyla yapıldığı ortadadır. Ancak özellikle fotoğrafta ön plana çıkarılan yoksunluklar içerisindeki kahramanlık, izleniminin öğrencide olumsuz bir motivasyon yapabileceği de dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Zira, "böyle de mücadele kazanılmış" şeklindeki bir algı; beraberinde gayret, disiplin, nizam, malzeme olmadan aranılan bir başarı yatkinliğini öğrencide geliştirebilir. Bu ise öğrencinin, başarısının maddî gereklerini göz ardı eden bir anlayışa savrulmasına zemin hazırlayabilir.

44. "Kanun No: 4768; Kabul Tarihi: 27.6.2002

Madde 1. —18 Mart Şehitler Günü, 19 Eylül Gaziler Günüdür. Anılan günlerde bütün kamu kurum ve kuruluşlarının öncülüğünde, halkımızın ve sivil kuruluşların iştiraki ile her yıl anma töreni düzenlenir.

Madde 2. —Şehitler ve Gaziler günlerinin anma törenleri ile ilgili yönetmelik, Kanunun yayımı tarihinden itibaren dört ay içinde spordan sorumlu Devlet Bakanlığı ile Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri ve Milli Eğitim bakanlıklarınca müştereken düzenlenir.

Madde 3. —Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 4. —Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür." Resmî Gazete (3 Temmuz 2002).

"18 Mart Şehitler Günü ve 19 Eylül Gaziler Gününde Yapılacak Törenler Hakkında Yönetmelik" için Bkz. Resmî Gazete, 24. 08. 2003, Sayı: 25209.

Ayrıca şu kanunlar da önem arz etmektedir: "Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu" Bkz. Resmî Gazete, 20 Şubat 2000, Sayı: 23970; "Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun". Bkz. Resmî Gazete, 23. 01. 2003, Sayı: 25002; "Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun" Bkz. Resmî Gazete, 28 Haziran 2014, Sayı: 29044.

45. Burada ifade edilenler- bu çalışmanın ana konusu olmadığı için- ayrı ayrı değerlendirilmeyecektir. Gnkur. ATASE Başkanlığı, Gnkur., MSB., TTK. ve ATAM Yayınlarının (Hiç değilse ATASE Bşk.lığı, "I. Dünya Harbi'nde Türk Harbi'nin ve "Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi'nin ilgili ciltleri) törenleri hazırlayan ve ders kitapları yazarlarınınca mutlaka incelenmesi gerekmektedir. Böylelikle tarihi hakikatlere uygun programlar ve ders kitabı içerikleri görmek daha mümkün olacaktır.

Millî bilincin gelişmesi ve vatanseverlik duygularının pekiştirilmesi için elbette muharebelerde üstün yararlık gösteren askerler ve hadise içerikleri anlatılmalı ve ön plana çıkarılmalıdır. Ancak bu yapılırken abartmadan ve tarihî gerçekliklerden de uzaklaşılmalıdır.

Gerek törenlerde gerekse de ders kitaplarında Çanakkale Muharebeleri hakkında verilen bilgiler çok sığ ve yanlış bir kanaati doğuracak niteliktedir. Nitekim, sayıca çok az olan; silah ve mühimmatı çok az olan veya olmayan; elbise ve postalları yırtık/yıpranmış; yarı aç yarı tok olan- yeterli beslenemeyen; yaralıların sağlıksız ve yetersiz koşullarda bakımları yapılan; düşmandan elde edilen ganimet silahlarla mücadele eden ve bazı askerlerin olağanüstü yararlık (kahramanlık) göstermeleri neticesi üzerine oluşturulan bir başarı öyküsü ortaya konulmaktadır. Bütün bunların bir algı problemini doğurması riski de ortadadır. Zira Çanakkale Zaferi, daha pek çok öznenin yer aldığı ve bunlarla anlatımı zenginleştirilebilecek bir konudur. Bu zafer ne tesadüfi kahramanlıklar; ne giysisiz ve silahsız askerler ne de disiplinsiz ve ordusuz çarpışmalarla kazanılmıştır. Çanakkale disiplinli ve donanımlı bir ordunun, tüm imkânlarını seferber etmiş bir milletin, hiçbir şekilde tesadüfi olmayan hak edilmiş bir zaferidir. Törenlere, Ders ve Çalışma Kitaplarına yansımaları gereken ana tema da bu olmalıdır.

Neticede silaha silahla karşılık verilebilir. Elbette kurşunun bittiği durumlar olmuş, kurşunun olmadığı ya da kullanılmasının imkanı bulunmadığı durumlarda göğüs göğüse süngü muharebeleri yapılmış, yeri geldiğinde şehid olunacağı biline biline hücum emirlerine itaat edilmiş ki neticede yeni birlikler imdada yetişsin ve muhafaza etmekle vazifeli oldukları mevziler işgal edilmesin. Çatışmaların çok yoğunlaştığı durumlarda ve dönemlerde yaralılara hemen müdahale edilemediği veya eksik edildiği durumlar da olmuştur. Ancak bunlar bir bütün içerisinde bazı parçalardır. Bütünün kendisi değildir. Neticede gücü ve üstünlüğü elde tutan ve bunu sürdürülebilir kılan birlikler Türk birlikleridir. O yüzden zafer elde edilmiştir.

1912-1913 yılları Balkan Harbi felaketinden alınan dersler sonrası Alman askerî heyetinin de Türkiye'ye gelmesiyle ciddi askerî tedbirler alınmaya başlanmıştır. I. Dünya Harbi öncesi ve sürecinde Alman askerî ve teknik yardımı sağlanmıştır. Bu devletin başını çektiği İttifak sistemine dâhil olunmuştur. Çanakkale ve boğaz bölgesi tahkîm edilmiştir. Çanakkale Muharebeleri sürecinde de Devlet ve milletin tüm imkânları olağanüstü bir motivasyon ve koordinasyonla ordunun emrine seferber edilmiştir.

Çanakkale ve boğaz bölgesi tahkîm edilmiştir. Çanakkale Muharebeleri sürecinde de Devlet ve milletin tüm imkânları olağanüstü bir motivasyon ve koordinasyonla ordunun emrine seferber edilmiştir.

Bütün bu ifade edilenlerle mücehhez olunmakla birlikte, askerî icapların da layığıyla yerine getirilmesi neticesinde inâyet-i ilâhiyyenin tecellisiyle zafer elde edilmiştir.

Çanakkale Muharebelerinin kazanılmasında, subay ve askerlerimizin sahip oldukları bilgi, beceri, tutum ve değerler çok önemlidir. Bazıları şunlardır:

Şehâdet ve Gazâ bilinci; vatan ve millet sevgisi; vazife ve hizmet şuurunu

Sevk ve idarede, taktik ve stratejide maharet ve başarı

Eğitim, talim ve tecrübe

Moral, motivasyon, koordinasyon

Askerî kurallara ve savaş hukukuna riayet

Tedbir, tevekkül, şecâat, disiplin, itaat, sabır, sebat, metanet, cesaret, itidâl, fedâkârlık, sadakat, dirayet, gayret, feragat, liyâkat ve hamiyet.

Bütün bu ifade edilenlerle mücehhez olunmakla birlikte, askerî icapların da layığıyla yerine getirilmesi neticesinde inâyet-i ilâhiyyenin tecellisiyle zafer elde edilmiştir. Belirtilen bu hususların bütünü halk irfânında iki kelime ile karşılık bulmuştur, "İman Gücü". Yaşanan hadiseleri, verilen mücadeleyi yeterince bilmez ve görmezsek ve yeni nesillere doğru aktaramazsak yanlış bir anlam ortaya çıkar. Zira Basra'yı, Bağdat'ı, Kudüs'ü, Beyrut'u, Şam'ı... koruyan; Sarıkamış ve Kanal taarruzuna katılan askerlerimizde de aynı güç bulunmaktaydı.

Konunun takdim ve yazımında, tarihî hakikatlere sadık kalınırsa çok daha sağlıklı zihne sahip ve özgüveni yüksek nesiller yetiştirilmesine hizmet edilmiş olunacaktır.

5. Sonuç

Çanakkale Muharebelerinde 200-250 bin kişinin şehid olduğu bilgisi kamuoyunda yaygın bir kanaattir. Oysa askerî kayıtlar bunu doğrulamamaktadır. Böyle bir yanlışlığın yerleşmesinin nedeni askerî terminolojide kullanılan "zâyiât" kelimesinin "kayıp ve ölüm" olarak algılanmasındandır. Oysa silahlı kuvvetlerde "zâyiât" tekrar kullanılmayacak durumda olan personel anlamını taşımaktadır. Zâyiâtın şehidlik ile karıştırıldığı görülmektedir.

Tablo1 ve Tablo 3'te verilen zâyiât miktarları toplandığında Çanakkale Muharebelerinin bütününe ait zâyiât ortaya çıkmaktadır. Buna göre zâyiât miktarları şöyledir:

Subay = Şehid: 610; Yaralı: 1.021; Kayıp/Esir: 27.

Er = Şehid: 56.653; Yaralı: 97.044; Kayıp/Esir: 11.152; Hava Değişimi: 7.084; Adi ve Bulaşıcı Hastalıktan Ölen: 20.297; Hastanelere Gönderilen: 14.000.

Subay ve Er olmak üzere toplam zâyiât şöyledir:

Şehid: 57.263; Yaralı: 98.065; Kayıp/Esir: 11.179; Hava Değişimi: 7.084; Adi ve Bulaşıcı Hastalıktan Ölen: 20.297; Hastanelere Gönderilen: 14.000.

Genel Toplam: 207.888'dir. Bu rakamlardan anlaşıldığı üzere Türk ordusu 210 bine yakın zâyiât vermiştir.

Bu verilerden anlaşıldığı üzere, Muharebe alanında ya da yaralanmadan mütevellid olarak cephe ve cephe gerisi bir sağlık teşekkülünde 57.263 kişi şehid olmuştur. Hastalıktan ölenler ise 20.297 kişidir. Her iki durumda olmak üzere toplam 77.560 kişi hayatını kaybetmiştir.

Tablo 4 ve Tablo 5'te oranları verildiği üzere Milli Savunma Bakanlığı'nca yayınlanmış "Şehitlerimiz" adlı eserde, toplam subay ve er olmak üzere 52.433 şehidin künyeleri tespit edilmiştir.

Türk Ordusu toplam 310 bin kişilik bir personel kadrosu ile bu muharebelerde görev yapmıştır. Buna göre askerî personelin ortalama %20'si şehid olmuştur. Toplam mevcudun üçte ikisi zâyiâttir. O dönem itibariyle Türkiye'nin Müslüman nüfusunun 12-13 milyon olduğu göz önüne alındığında hemen her sülaleden bir kişinin bu muharebelerde ya şehid olduğu ya da bir zarar gördüğü söylenebilir. Dönemin okuryazarlık oranlarına göre zayı olan askerlerin ortalama yüzde 11'i eğitilmiştir. Başkent'in düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalması, milleti gayrete getirmiş, gerek emirle gerekse de gönüllü olarak askere katılan eğitilmiş insan sayısını da artırmıştır. Ancak bu durumun da oranları çok değiştirecek nitelikte olmadığı söylenebilir. Buna göre yine yaygın bir kanaat olarak ortalama 70-100 bin eğitilmiş insanın zayı olduğu bilgisinin de yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Ders ve Öğretmen Kılavuz kitaplarında, genelde zâyiât ile ilgili bilgilerin, ya yanlış ya da tutarsız olarak verildiği ya da bundan hiç bahsedilmediği görülmektedir. Zâyiât ile ilgili bilgilerin öncelikle ders kitaplarında doğru bir şekilde verilmesi sağlanmalıdır. Böylelikle kamuoyundaki yanlış bilgilerin düzeltilmesi mümkün olabilecektir.

Çanakkale Muharebeleri tarihi her geçen gün daha da ilgiyle karşılanmaktadır. Bunda yapılan etkinliklerin ve hadisenin gerçekleştiği bölgeye yapılan gezilerin büyük rolü olmaktadır. Her geçen gün muharebe bölgesinin daha da layık bir şekilde ıslah, ihyâ ve imarı sevindirici niteliktedir. Ayrıca şehidlerin isimlerinin bazı park ya da özel ziyaret yerlerinde sergilenmesi, onlara karşı bir vefa borcunun da yerine getirilmesi anlamını taşımaktadır. Belediyelerin bu anlamda çalışma yapmaları teşvik edilmelidir.

Çanakkale Muharebeleri tarihi her geçen gün daha da ilgiyle karşılanmaktadır. Bunda yapılan etkinliklerin ve hadisenin gerçekleştiği bölgeye yapılan gezilerin büyük rolü olmaktadır.

Yukarıda belirtilen hususların yanı sıra, kanaatimce, Çanakkale Muharebeleri ve Zaferi sunumu ile ders ve çalışma kitaplarındaki konu içeriğinin yazımında -bahsedilmesi, belirtilmesi, yazılması ve öğretilmesi-lazım gelen hususlar şunlardır:

Türk askerî birlikleri ve komuta kademesi.

İttifak Devletleri ile müttefiklik ilişkileri, Alman askerî ve teknik yardımı.

Seferberlik ilanı ve yığınakla ilgili olarak, Çanakkale Boğazı, Gelibolu Yarımadası, Marmara Denizi ve Adalar ile İstanbul ve İstanbul Boğazı'nın tahkimatı (Tabyalar, mayınlama, konuşlanan birlikler ve ihtiyat birlikleri vb.).

Resimlerle Türk askerî birliklerinin iaşe, üniforma, barınak, silah ve siperleri vb.

İngiliz ve Fransız ordularına verdirilen zâyiât ve içine düştükleri beter durum. (Asker zâyiâtı, batan ve hasar alan savaş gemileri ve denizaltıları vb.)

İtilâf Devletleri'nin propaganda faaliyetleri, Müslüman sömürge askerlerini aleyhimize kullanabilme becerileri.

Her iki tarafın da lojistik faaliyetleri (İkmal, Ulaştırma, Sağlık Hizmetleri).

Cephe ve cephe gerisi askerî ve mülkî erkân ile halkın motivasyon ve koordinasyonu, sosyal ve psikolojik durumu.

Ege ve Marmara Denizi'nde denizaltı faaliyetleri.

İtilâf Devletleri'nin savaş hukukuna aykırı saldırıları.

Şehid, cihâd, gazâ, gazî, mücâhid, inâyet, tevfik, tevekkül vb. terimler.

Abstract:

In this study, information regarding our casualties in Battle of Çanakkale is revealed based on the publications of The General Staff and The Ministry of National Defense; and the data presented in the textbooks for Primary and Secondary Education is evaluated. Furthermore, Çanakkale Victory presentations in the ceremonies and the textbook content are examined in general terms.

Keywords: Battle of Çanakkale, March 18th, Turkish Army, Casualties